ETNOPSIXOLOJI ASPEKTDƏ PROFESSIONALIZM PROBLEMI

Yaqut AĞASİYEVA*

Xülasə: İnsanların fərdi və sosial spesifik xüsusiyyətlərin formalaşmasının və təzahürünün hərtərəfli öyrənilməsinə yönəlmiş psixologiya elmi daima inkişafda etnik xüsusiyyətləri nəzərə almalıdır. Etnik xüsusiyyətlər bu prosesdə əsas, əksər hallarda isə həlledici rol oynayır. Onun təsirilə özünəməxsus fərd yetişir ki, bu fərdin də özünəməxsus etnik düşüncə tərzi, hissləri, iradəsi, qabiliyyətləri, maraqları, əhvalı, adətləri, qarşılıqlı təsir və davranış formaları olur. Etnik xüsusiyyətlərdən asılı olaraq da müxtəlif etnik cəmiyyətlərdə fiziki, mənəvi, psixoloji və professional yetkinlik eyni vaxtda baş vermir. Məsələn, cənub qütblərinin nümayəndələrində bu proseslər avropalılardan daha tez gedir. Konkret həyat fəaliyyəti təcrübəsində, ayrı-ayrı millətlərin nümayəndələri ilə ünsiyyətdə bunların nəzərə alınması vacibdir.

Açar Sözlər: *Etnopsixologiya, Millətlərarası Münasibətlər, Etnososial Kompetentlik, Professionalizm*

Problem of Professionalism in Ethnopsychological Aspect

Abstract: Psychological science, aimed at the comprehensive study of the formation and manifestation of individual and socially specific characteristics of people, should always take into account ethnic characteristics in development. Ethnic characteristics play the main, and in most cases decisive, role in this process. Due to its influence, a unique individual grows up, and this individual also has a unique ethnic way of thinking, feelings, will, abilities, interests, mood, customs, interactions and forms of behavior. Depending on ethnic characteristics, physical, spiritual, psychological and professional maturity does not occur simultaneously in different ethnic societies. For example, in representatives of the southern poles, these processes go faster than in Europeans. It is important to take them into account in concrete life experience and communication with representatives of different nationalities.

Key Words: *Ethnopsychology, Interethnic Relations, Ethnosocial Competence, Professionalism*

Giriş

Etnopsixologiya konkret etnik birliklərin nümayəndələrinin sosial, mənəvi və professional yetkinliyə optimal nail olma şərtlərini öyrənməli və təmin etməlidir, mürəkkəb çoxmillətli ətrafda insanların ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlərinin keyfiyyətli alınması üçün tövsiyyələr verməlidir. Eyni zamanda etnopsixologiya etnik xüsusiyyətlərin necə ortaya çıxdığını, konkret millətin nümayəndələrinin davranışını necə şərtləndirdiyini, nə üçün və necə onları tərbiyə, təlim və professional hazırlıq zamanı nəzərə alınmalı olduğunu aydınlaşdırmalıdır. Başqa sözlə desək, etnopsixoloqların tövsiyyələrinə əsaslanaraq, insanların fərdi inkişaf və sosiallaşması problemini araşdırarkən müxtəlif mütəxəssislər anlamalıdırlar ki, onlar hansısa mücərrəd varlıq və ya insanlar qrupu və ya tənha insanla deyil, etnik-özünəməxsus psixikanın daşıyıcıları ilə işləyirlər. Və bu fakt nəzərdən qaçarsa, insanın cəmiyyətdə hərtərəfli inkişafı səmərəli olmaz.

Əksinə, bu proseslərin nəticəliliyinə o zaman nail olmaq olar ki, hətta təlimin belə milli-ənənəvi forma və metodlarının spesifikliyi, tərbiyə prosesində konkret xalqların pedaqogika və psixologiyası üçün xarakterik olan emosional, kommunikativ reaksiyaların xüsusi istiqaməti nəzərə alınsın.

1. Müxtəlif xalqlarda formalaşmış özünəməxsus təlim və tərbiyə təcrübəsinin öyrənilməsi ilə təkcə etnopsixologiya deyil, etnopedaqogika da məşğul olur. Etnopsixoloqlar ilə etnopedaqoqların birgə əməkdaşlığı bir tərəfdən yeni elmin metodologiyasının işlənməsində, digər tərəfdən bu sahədə daha məhsuldar şəkildə peşəkarların hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Və psixoloqların sayəsində hər hansı bir xalqın nümayəndəsi etnik xüsusiyyətləri nəzərə almaqla təlim-tərbiyədə yiyələnmiş olduğu bilik, bacarıq və vərdişləri uyğunlaşdırmalıdır.

Peşəkarların hazırlanması prinsipinin işlənməsi, millətlərarası münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi qaydalarının öyrədilməsi üçün sosial proqramların yaradılmasına xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

SSRİ-nin dağılmasından sonra keçmiş ittifaq ölkələrinin çoxunun polietnik olmasına baxmayaraq regional konfliktlərin, birgə iqtisadi əlaqələr şəraitində xalqların etnik

* Azerbaycan Devlet Pedaqoji Universitesi, ququ-85@mail.ru.

DOI :10.30546/100981.1.2024.0185

xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi göstərir ki, hər bir insan müasir şərtlərdə özünü hələ də başqa millətlərin başqa adət - ənənəyə, dini rituallara sahib nümayəndələri ilə ünsiyyətdə davamsız hiss edirlər. Nəticə olaraq etnik münasibətlərin düzgün profilaktikası üçün dövlət və regional şərtlər səviyyəsində sistem formalaşmalıdır. Hansı ki bu profilaktika etnoslararası münasibətlərdə və konfliktlərdə iztirab və mənasız qurbanlar gətirən, deformasiyaya uğramış etnik-milli özünüdərketmənin qarşısının alınmasına yönəlməlidir. Başqa millətlərin nümayəndələri ilə münasibətdə düzgün davranış qaydaları üçün əhalinin tərbiyə strategiyası işlənməlidir ki, siyasi və sosial-psixoloji toqquşmalar baş verməsin. Millətlərarası qavrayış anlayışının mahiyyəti məhz bundadır. Və bu, millətlərarası münasibətlərdə professionalizmin formalaşmasının bir hissəsidir.

İstər elmi, istərsə də bədii ədəbiyyatlarda müxtəlif mədəniyyətə məxsus olan fərdlər və qruplar arasında kommunikasiya çətinliklərinin, yəni bir-birini düzgün başa düşmədiklərini göstərən çoxlu faktlara rast gəlinir. Şəxsiyyətlərarası kommunikasiyanın, informasiya mübadiləsinin səciyyəvi xüsusiyyəti onunla şərtlənir ki, kommunikatorla (informasiya verən tərəf) resipient (informasiya alan tərəf) eyni kodlaşdırma və dekodlaşdırma sisteminə malik olsunlar. Adi dildə desək hər iki tərəf eyni dildə danışmalıdır ki, bir-birini düzgün başa düşsünlər. Bundan əlavə unsiyyət partnyorlarının eyni dildə danışması, həmin tərəflərin mütləq mənada bir-birini düzgün başa düşəcəyinə zəmanət vermir. Belə ki, qarşı tərəfin daxil olduğu mədəniyyətə bələd olmadan, səmərəli ünsiyyət qurmaq mümkün olmur. Burada mədəniyyətlərarası professionalizm anlayışı ortaya çıxır.

2. Mədəniyyətlərarası professionalizm müəyyən bir mədəniyyətə malik cəmiyyətin üzvlərinin digər mədəniyyətin nümayəndələri ilə ünsiyyət zamanı konfliktlərin yaranmasının qarşısını almaq və qarşılıqlı əlaqələr zamanı yeni mədəniyyətlərarası kommunikativ ümumilik yaratmaq üçün qarşılıqlı anlaşma yaratmaq qabiliyyətidir. Ali təhsil müəssisələrində gələcəyin məzunları və konkret peşə sahələrində olan insanlarda peşə fəaliyyətində yalnız müxtəlif ölkələr arasında deyil, multikultural ölkə olan Azərbaycanın öz daxilində yaşayan müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, dinlərin nümayəndələri ilə dialoq, ünsiyyət qurmaq üçün mədəniyyətlərarası professionalizm formalaşdırılmalıdır. Çünki istənilən peşə sahəsində çalışan insan polietnik dövlətdə yaşayırsa, fərqli etnosun nümayəndəsi ilə rastlaşa bilər.

Mədəniyyətlərarası professionalizmə sahib insan təkcə müxtəlif millətlərin nümayəndələri ilə düzgün münasibət qurmur, eyni zamanda psixoloji dəyərlər sistemini, davranış stereotiplərini, onların milli ideologiyasını bilir və ümumi maraqlar üçün bundan istifadə edir. Və hətta münasibətlərdə etnik konfliktlər, cüzi ziddiyyətlər yaranırsa, onu dərhal həll edə bilir.

Polietnik regionlarda millətlərarası professionalizmin formalaşdırılması siyasi məzmun daşıyır. Təkcə regionda deyil, bir kollektivdə də qeyri-professionallıq isə əksinə, millətlərarası gərginliklərin artmasına, siyasi ziddiyyətlərin yaranmasına, insanların qarşıdurmasına gətirib çıxarır.

Qazanılmış biliklərin praktikada reallaşdırılması mütəxəssisə imkan verir [5]:

- Bütün xalqların gündəlik həyat və fəaliyyətində humaniz və bərabərlik prinsipini daha səmərəli həyata keçirsin;
- Etnik icmaların nümayəndələri arasında münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq cəmiyyətdəki müəyyən proseslərin sosial nəticələrini, onların müsbət və mənfi tərəflərini qabaqcadan görsün;
- İntellektual və sosial qüvvələrin əməkdaşlığı əsasında, millətlərarası münasibətlərdə gərginliyin və münaqişələrin ağrısız həllinin real həll yollarını tapsın;

Professionalizmin millətlərarası səviyyədə təzahüründə elə bilik, bacarıq və vərdişlər tələb olunur ki onların sayəsində:

- Müxtəlif etnik birliklərin nümayəndələri arasında qarşılıqlı təsirdə müxtəlif çətinliklərin aradan qaldırılmasını təmin edir.

- Digər millətdən olan insanların davranışı və təcrübəsi haqqında sorğulara diqqətli, həssas cavab verə bilir.
- Millətlərarası münasibətlərlə bağlı birgə fəaliyyətdə əlverişli psixoloji iqlim yaradır.
- Hər birinə münasibətdə ümumbəşəri və mənəvi dəyərlərə zidd olmayan, etnik xüsusiyyətlərə uyğun həll yolları seçir.

Bunun üçün mütəxəssis professional tolerantlığa, savada, empatiyaya sahib olmalıdır. Etnososial kompetentlilik vacibdir. Əgər mütəxəssis əvvəlcədən müxtəlif xalqların nümayəndələri ilə işləyibsə və onda effektiv ünsiyyət üçün stereotiplər varsa, etnososial kompetentliliyi insanda formalaşdırmaq mümkündür, Emosional-iradi hazırlıq da burada vacibdir.

3. Müxtəlif ölkə və millətlərin arasında vasitəsiz əlaqələrin yaradılması onların arasında daha asan və etibarlı münasibətlərə gətirib çıxarar. Bütün miqrantlar yerli əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə olanda çətinliklərlə rastlaşırlar. Həmin ölkənin adətləri qəribə, ölkə isə sirli gəlir. Bəzən şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin çoxalması stereotiplərin daha da güclənməsinə də gətirə bilər. Ona görə müxtəlif ölkə və xalqlar arasında daha etibarlı ünsiyyətin hansı şərtlərlə qurmasını təyin etmək vacibdir.

Ünsiyyətin əlverişli şərtləri olduqda belə miqrantlarda yerləşdikləri ölkənin nümayəndələri ilə ünsiyyətdə çətinliklər və gərginliklər yarana bilər. Çox vaxt miqrantlarda nostalji hisslər baş qaldırır. Alman filosofu və psixiatrı Yaspersin qeyd etdiyi kimi vətən həsrəti insanlara çox qədimdən tanış olan bir hissdir. Ona görə də mədəniyyətlərarası adaptasiyanın öyrənilməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Geniş mənada bu mürəkkəb bir proses sayəsində insan yeni mədəni mühitlə bir uyğunluq tapır. Adətən adaptasiyanın daxili tərəfini qeyd edirlər, hansı ki, məmnuniyyət və həyat dolğunluğu hissləri ilə ifadə olunur. Xarici tərəfi isə fərdin yeni qrupun sosial və mədəni həyatında olan iştirakında ifadə olunur.

Mədəniyyətlərarası adaptasiya problemlərinə maraq elm dünyasında XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Lakin, uzun müddət ciddi araşdırmaları yalnız etnoloqlar (Redfild, Linton) aparmışdır. İlkin olaraq akkulturasiyaya (mədəniyyətə adaptasiya) qrup səviyyəsində olan bir fenomen kimi baxılırdı.

1950-ci illərdən başlayaraq kütləvi miqrasiya prosesləri mədəniyyətlərarası adaptasiyaya marağın yaranmasını stimullaşdırılmışdır. İlk olaraq insanın yad mədəniyyətə uyğunlaşa bilməmək hadisəsinə psixiatrlar diqqət yetirmişdilər. İsveçrə həkimi Hofer vətən həsrətini nostalgiya (qüssə) adlandırmışdır və bu problem XVII-ci əsrdən öyrənilməyə başlanılmışdır.

1. Mədəniyyət Sarsıntısı (Mədəni Şok) və Mədəniyyətlərarası Adaptasiyanın Mərhələləri

Mədəniyyət sarsıntısı anlayışı amerika antropoloqu K.Oberq tərəfindən təqdim olunmuşdur. Oberqin fikrincə, yeni mədəniyyətə daxil olma xoşagəlməz hisslərlə müşayiət olunur dostların və statusun itirilməsi, rədd edilmə, mədəniyyətlərarası fərqləri dərk etmə zamanı narahatlıq və təəccüb,dəyərlərdə, eləcə də sosial və şəxsi identifikasiyada qarışıqlıq.

Mədəniyyət sarsıntısının simptomları çox müxtəlifdir: qida, suyun keyfiyyəti, qabların, yataq dəstlərinin təmizliyi barədə daimi narahatçılıq, başqa insanlarla fiziki kontaktların qorxusu, ümumi narahatçılıq, alkoqol və narkotiklərə aludə, psixosomatik xəstəliklər, depressiya və intihar cəhdləri. Situasiya üzərində kontrolu itirmək hissi, şəxsi səriştəsizlik və ümidlərin doğrulmaması, yerləşdikləri ölkənin nümayəndələrinə qarşı qəzəb, aqressiya, düşmənçilik hisslərində ifadə oluna bilər.

Çox vaxt "mədəni şok" neqativ nəticələrlə müşahidə olunur, lakin onun pozitiv tərəfi də var. Bəzən mədəniyyət sarsıntısı nəticəsində fərdlərdə yaranan ilkin narahatlıq yeni dəyərlər və davranış modellərinin qəbuluna gətirib çıxarır. Bu isə şəxsi inkişaf və şəxsi artım

üçün cox vacibdir. Bundan çıxış edərək kanada psixoloqu Berri "mədəni şok" əvəzinə "akkulturasiya stressi" anlayışını təklif etmişdir, çünki "şok" sözü neqativ təcrübə ilə assosiasiya olunur. Mədəniyyətlərarası əlaqələr nəticəsində isə müsbət təcrübə də əldə olunur, problemlərin qiymətləndirilməsi və aradan qaldırılması kimi.

Triandis adaptasiya prosesinin 5 mərhələsini qeyd edir [5]:

1. mərhələ: "Bal ayı" ruh yüksəkliyi, yüksək əhval-ruhiyyə, böyük ümidlərlə xarakterizə olunur. Doğrudanda, çoxlarını xaricdə gözləyirlər (tələbələri, iş adamlarını, qohumları). Onları qəbul edənlər çalışırlar ki, onlar özlərini evdəki kimi hiss etsinlər, hətta müəyyən güzəştlərə gedirlər. Lakin, bu mərhələ tez keçir.
2. mərhələ: Bu mərhələdə tanış olmayan mühit artıq öz neqativ təsirini göstərməyə başlayır. Xarici şəraitdən başqa yeni mədəniyyətdə insana psixoloji faktorlar da təsir edir: yerli sakinlərlə qarşılıqlı anlaşılmazlıq hissi və onlar tərəfindən rədd edilmə. Bunlar hamısı frustrasiya, depressiya, ümidsizlik, özünü itirmə kimi emosiyaların yaranmasına gətirib çıxarır. Bu mərhələdə insan reallıqdan qaçmaq istəyir və daha çox öz yerliləri ilə ünsiyyət saxlayaraq öz təəssüratlarını onlarla bölüşür.
3. mərhələ: Bu mərhələdə "mədəni şokun" simptomları kritik nöqtəyə çata bilər, bu da müxtəlif xəstəliklər və tam çarəsizlik hissində ifadə olunur. Yeni mühitə uğurla adaptasiya olunmayanlar isə vaxtından əvvəl öz vətəninə qayıdırlar.
4. mərhələ: Lakin çox vaxt yad ölkəyə gələnlər ətraf mühitdən sosial yardım alırlar və onların köməyi ilə mədəni fərqləri aradan qaldıra bilirlər- dili öyrənirlər, yerli mədəniyyətlə tanış olurlar və s. Bu mərhələdə depressiya yavaş-yavaş nikbinliklə, inam və razılıq hissi ilə əvəz olunur. İnsan özünü cəmiyyətin həyatına daha da uyğunlaşmış və inteqrasiya olunmuş hiss edir.
5. mərhələ: Bu mərhələ tam və uzunmüddətli adaptasiya ilə xarakterizə olunur, yəni mühitin tələblərinə cavab olaraq fərdin stabil dəyişiklikləri başa düşülür. Uğurlu adaptasiya fərdin öz vətənində adaptasiya səviyyəsi ilə eyni olmalıdır.

Lakin, çox uğurla adaptasiya olunmuş insanların iztirabları vətənə döndükdən sonra da davam edə bilər. Çünki, onlar "readaptasiya" dövründən keçməlidirlər, "qayıdış şoku" keçirməlidirlər. Əvvəl onlar yüksək əhval-ruhiyyədə olurlar, dostların və qohumların görüşlərinə şad olurlar, öz ana dilində danışmaq imkanından sevinirlər, sonralar isə təəccüblə dərk edirlər ki, öz doğma mədəniyyətin xüsusiyyətləri onlara qəribə gəlir.

Çoxsaylı empirik tədqiqatlar bu mərhələlərinin universallı ğına şübhə ilə yanaşmışdılar. Çünki, insanlar yeni mədəni mühitə düşdükdə mütləq olaraq bu mərhələlərin hamısından keçmirlər. "Mədəniyyət sarsıntısını" bütün insanlar keçirmir. Bəziləri isə mədəniyyət sarsıntısının simptomlarını hiss edən kimi öz vətəninə dönürlər və vətənə qayıdış da həmişə travmatik olmur.

Yeni mədəni mühitə adaptasiya prosesinə bir çox faktorlar təsir göstərir. Bu faktorları fərdi və qrup faktorlara bölmək olar. Birinci tip faktorlara aid edirlər:

Fərdi fərqlər – demoqrafik və şəxsi

Adaptasiya prosesinə yaş çox güclü təsir göstərir. Balaca uşaqlar daha tez və uğurla uyğunlaşırlar, məktəblilər üçün isə bu proses çətinləşir, çünki sinifdə xarici görünüş, dil, ədaları, hətta fikirləri ilə öz yoldaşlarına oxşamalıdırlar. Mədəni mühitin dəyişilməsi yaşlı insanlar üçün ən ağır bir sınaq olur. Bir çox psixoterapevt və həkimlərin fikrincə, yaşlı mühacirlər yad mədəniyyətə tamamilə uyğunlaşa bilmirlər.

Kişilərə nisbətən qadınlar adaptasiya prosesində daha çoxproblemlərlə üzləşirlər.

Adaptasiyanın uğurlu olmasına təhsil də öz təsirini göstərir: nə qədər ki təhsil alidir, o qədər də "mədəni şokun" simptomları az olacaq. Demək olar ki, yüksək intellektual və alitəhsilli cavanlar daha uğurla adaptasiya olunurlar.

Fərdin həyat təcrübəsi

Miqrantların dəyişikliyə hazırlığı da çox böyük rol oynayır. Əgər onlarda adaptasiyaya motivasiya varsa bir çox hallarda onlar dəyişikliklərə daha həssas olacaqlar (məs., xaricdə oxuyan tələbələrin məqsədi diplom almaq və vətənə döndükdə yüksək prestijli işə düzəlmək. Bu məqsədə görə onlar müxtəlif çətinliklərə dözə bilirlər).

Hər hansı bir ölkənin tarixi, mədəniyyəti, həyat, yaşam tərzi ilə ilkin tanışlıq da adaptasiya prosesinə təsir göstərir. Uğurlu adaptasiyanın ilk addımı ölkənin dilini bilməkdir. Bu əlacsızlıq və asılılıq hissini azaldır və ölkə "sahiblərinin" hörmətini qazandırır.

Adaptasiya prosesinin uğurlu keçməsinə təsir edən ən vacib faktorlarından biri də yerli sakinlərlə dostluq əlaqələrin yaradılmasıdır. Yerli sakinlər arasında çoxlu dostları olan insanlar daha çox informasiya əldə etmiş olurlar.

Adaptasiya prosesinə təsir edən qrup faktorları içərisində qarşılıqlı əlaqədə olan mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini qeyd etməklazımdır:

Mədəniyyətlərarası oxşarlıq və fərqlər dərəcəsi

Çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, mədəniyyət sarsıntısının təzahür dərəcəsi mədəni distansiya (məsafə) ilə əlaqəlidir. Yəni nə qədər ki yeni mədəniyyət öz doğma mədəniyyətə bənzəyirsə, adaptasiya prosesi bir o qədər az travmatik olacaq. Babiker mədəni distansiya indeksini təklif etmişdir. Bu indeksə dil, din, ailə strukturu, təhsil səviyyəsi, iqlim, qida, geyim və s. daxil etmişdir.

Adaptasiya prosesinə obyektiv mədəni distansiyadan başqa digər faktorlar da təsir göstərir: İki xalqın münasibətləri arasında münaqişə, müharibə, soyqırımın olub və ya olmaması; Ev sahibi ölkənin xüsusiyyətləri ilə tanışlığın dərəcəsi və dil səriştəliyi; Statusların bərabərliyi və ya bərabərsizliyi.

Doğma mədəniyyətin xüsusiyyətləri

Ənənələri çox güclü olan və davranışları rituallaşmış ölkənin nümayəndələri çətin adaptasiya olunurlar. Bu Yaponiya, Koreya, Çin, Cənub-Şərqi Asiya vətəndaşlarıdır.

Çox vaxt "böyük dövlətlərin" nümayəndələri pis adaptasiya olunurlar, çünki onlara xas olan təkəbbürlük imkan vermir ki, onlar başqalarını öyrənsinlər. Bu ölkələrin sakinləri hesab edirlər ki, onlar yox, başqaları onları öyrənməlidirlər. Məs., rus və amerikalılar öz dillərindən başqa dil öyrənmək istəmirlər, lakin kiçik dövlətlərin sakinləri bir çox xarici dilləri öyrənməyə üstünlük verirlər.

Xarici ölkənin xüsusiyyətləri, xüsusilə gəlmələrə təsir etmə üsulları: onları assimillyasiya etməyə və ya mədəni fərqliliyə tolerantlıq nümayiş etdirmək. Məs., yaponlar gəlmələrdən çox vaxt uzaqlaşırlar, qaçırlar.

2. Qrup və Fərdlər Üçün Mədəniyyətlərarası Əlaqələrin Nəticələri

Mədəniyyət sarsıntısı və mədəniyətlərarası adaptasiya tədqiqatlarına uzun müddət klinik aspekt xas idi. Lakin, son zamanlar dünya sosial psixologiyasında bu problemi etnoslararası və mədəniyyətlərarası münasibətləri nəzərə almaqla dərindən təhlil etmək barəsində də fikirlər söylənilmişdir.

Boçner qrup üçün mədəniyyətlərarası əlaqələrin nəticələrini 4 ümumi kateqoriyaya aid edib: Soyqırım, yəni qarşı qrupun məhv edilməsi; Assimilyasiya, yəni dominant qrupun adət, norma və inamların könüllü və ya məcburi, tədricən qəbul edilməsi; Seqreqasiya, yəni qrupların ayrı inkişaf kursu, İnteqrasiya, yəni cəmiyyətə birləşmə prosesində qrupların öz mədəni identikliyini qoruyub saxlamaq.

Bu modelin müəllifi fərdlər üçün də mədəniyyətlərarası əlaqələrin mümkün nəticələrini göstərmişdir.

Adaptasiya prosesində "qaçaq" yad mədəniyyətin xeyrinə öz mədəniyyətindən imtina edir; "şovinist" doğma mədəniyyətin xeyrinə yad mədəniyyətindən imtina edir; "marginal" iki mədəniyyət arasında tərəddüd edir; "vasitəçi" iki mədəniyyəti sintez edir.

Oxşar konseptual sxemi Berri də təklif etmişdir. Onun fikrincə, həm fərd, həm də qruplar 4 strategiyadan istifadə edə bilərlər. Bunları akkulturasiya strategiyaları adlandırmışdır.

İnteqrasiya-qarşılıqlı əlaqədə olan qruplar və onların nümayəndələri öz mədəniyyətini qoruyub saxlayırlar, eynizamanda bir-biri ilə sıx münasibətlər yaradırlar.

Assimilyasiya-qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətlərini itirirlər, amma digər mədəniyyətlə əlaqələri saxlayırlar.

Separatizm-qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətini saxlamaqla digər mədəniyyətlərdən imtina edirlər.

Marginalizasiya-qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətlərini itirirlər, amma digər mədəniyyətlərlə də sıx əlaqə yaratmırlar.

Bu modellərin müəllifləri uğurlu adaptasiya yad mədəniyyətlə assimilyasiya olmaması fikri ilə həmrəydilər. Bu nəinki yeni mühitə sosial və emosional uyğunlaşmadır, çünki insan yeni cəmiyyətdəki həyata yaxşı uyğunlaşmış ola bilər. Mədəniyyətlərarası adaptasiya yeni mədəniyyətə qoşulma, onun norma, dəyərləri və davranış modellərinin tədricən mənimsənilməsidir. Bununla yanaşı əsl adaptasiya hər hansı bir mədəniyyətə öz mədəniyyətinin zənginliyini itirməmək şərtilə sosial və psixoloji inteqrasiyasıdır.

Miqrantların, o cümlədən qaçqınların digər dövlətdə yaşadıqları çətinliklərə dəstək verməkməqsədilə mütəxəssislər müəyyən işlər görməlidirlər. Lakin millətlərarası münasibətlər ilə bağlı peşə sahələri azdır. Bunlardan biri qaçqın və miqrantlarla işləyən mütəxəssislərdir. Onun fəaliyyəti adətən ehtiva edir:

- Yeni iqtisadi və sosial mühitdə həyat şərtlərinə və yeni etnoslararası münasibətlərə uyğunlaşmada kömək;
- Sosial-psixoloji və ənənəvi vəziyyətlərdə böhranı aradan qaldırmaqda və müstəqil həyata qayıtmaqda şərait yaratmağa kömək;
- Qanunla miqrant və qaçqınlara verilməli olan maddi resursları almaqda kömək;
- Dövlər orqanları ilə əlaqə qurmağa kömək.

Burada reabilitasiya proqramları, sosial-psixoloji kömək, hüquqi yardım, maddi yardımın təmin edilməsi də onların işlərinə daxildir [4].

- Maddi kömək- mütəxəssislər miqrantları maddi dəstək ala biləcəkləri dövlət qurumlarına yönləndirməli, onlara bunun sənədləşməsini həyata keçirməkdə kömək etməlidir;
- Hüquqi kömək-miqrantlara sənədlərini həll etməkdə hüquq aspektdə dövlət qanunlarında öz əksini tapan imkanları təmin etməlidir;
- Peşəyönümlü kömək-hər hansı peşə sahəsində çalışmaq üçün müraciət formalarını hazırlamaqda kömək etməli, potensiallarına uyğun iş imkanları ilə tanış etməlidir;
- Pedaqoji kömək-təhsilin yarımçıq qalmaması üçün təhsil müəssisəsilərinə yönləndirməlidir;
- Psixoloji kömək-dövlət müəssisələrində psixoloq dəstəyi almaqda miqrantlara kömək etməlidir;
- Tibbi-sanitar kömək-dövlət səhiyyə müəssisələrində xidmətdən istifadə üçün yönəltməlidir;
- Informasion kömək-xüsusilə dil maneəsi olduqda informasiya alma imkanını təmin etməyə kömək etməlidir;
- Reabilitasion kömək-adaptasiya çətinlikləri yaşadıqları üçün miqrantlara reabilitasion dəstək almaqda kömək etməlidir.

Nəticə

Ayrı-ayrı millətlərin nümayəndələri ilə çalışacaq əlaqədar mütəxəssis-kadr hazırlığı xüsusi önəm daşıyır. Belə ki, həmin mütəxəssis professional tolerantlığa, savada, empatiyaya sahib olmalıdır. Həmin mütəxəssisdə etnososial kompetentlilik vacibdir. Əgər mütəxəssis

əvvəlcədən müxtəlif xalqların nümayəndələri ilə işləyibsə və onda effektiv ünsiyyət üçün stereotiplər varsa, onda etnososial kompetentliliyi formalaşdırmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

[1] Əliyev, R.İ. (2007). *Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik*. Bakı.
[2] Əliyev, R.İ. (2000). *Şəxsiyyətin və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları*. Bakı.
[3] Əlizadə, Ə.Ə. (2003). *Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş*. Bakı.
[4] Крысько, В.Г. (2002). *Этническая психология*.
[5] Стефаненко, Т. (2005). *Этнопсихология*. М.